

артист СРСР В. С. Василько названий заслуженим артистом СРСР (такого звання ніколи не було) (кн. 2, с. 86). Часом термін «Донеччина» не має чіткої визначеності: чи це Донецька область, чи весь Донбас.

У цілому ж обидві книги видання «Нові сторінки в історії Донбасу» заслуговують на позитивну оцінку. Авторам вдалося порушити важливі, оригінальні питання історії регіону, в тому числі й ті, які протягом тривалого часу замовчувалися. Вміщені в збірнику публікації в основному відповідають вимогам, що ставляться нині до історичної літератури, відзначаються різнобічністю й зваженістю висновків та оцінок. Вони можуть служити певним орієнтиром для розгортання краєзнавчої роботи в Донбасі.

Вважаємо, що за зразком рецензованого видання подібні збірники могли б готуватися і в інших регіонах та областях України. Це сприяло б розгортанню як науково-дослідної роботи, так і культурно-освітньої діяльності на місцях.

А. В. САНЦЕВИЧ (Київ), В. Г. САРБЕЙ (Київ)

Ю. І. Шаповал.

УКРАЇНА 20—50-років:

СТОРІНКИ НЕНАПИСАНОЇ ІСТОРІЇ.

К.: Наукова думка, 1993.—350 с.

Монографія, що рецензується, без сумніву матиме великий вплив на наукове розуміння сталінізму в Україні та на загальне усвідомлення сталінщини в СРСР через український мікрокосм. В зв'язку з цим важливо враховувати, що хоч українська історія мала свої специфічні риси і в імператорському, і у радянському періодах, все ж політичні імпульси центру були продуктами генеральних пріоритетів централізації, інтеграції, стандартизації. На мою думку, глибоко помиляються ті традиційно емігрантські історики, які розглядають українську специфіку в ізоляції від загальних рис центральної політики, так само як і західні радянологи, котрі вважають, що тільки на російському ґрунті можна зрозуміти радянську історію.

Книга «Україна 20—30-х років: сторінки ненаписаної історії» розпочинається стислим нарисом про російську та україномовну літературу про сталінізм та стосунки Сталіна з українськими працівниками до призначення Кагановича першим секретарем ЦК КП(б)У у 1925 році. Надзвичайно важливо, що автор переконливо доводить, як репресивна служба одразу включилась у політичну боротьбу проти опозиції, а сам шеф ДПУ В. Балицький став активним і ефективним поплічником Кагановича.

Юрій Шаповал багато уваги приділяє першому відкритому процесу сталінського типу в Україні так званій Спілці визволення України. Такі процеси — відкритий над СВУ і закритий — над «Українським національним центром» були генеральним наступом режиму проти традиційної української інтелігенції та символічного керівника українських державницьких устремлень М. С. Грушевського. Автор критикує емігрантських захисників реальності існування Спілки Визволення України і на невідомих дотепер фактах переконливо доводить, що фальсифікація цього процесу здійснювалася з метою завдати нищівного удару по традиційних провідниках обмеженої самодіяльності нації. Цікаво, що серед обвинувачених у справі УНЦ був офіційний партійний критик М. Грушевського М. Яворський. Однак тут автор помилково вважає, що приводом для критики Яворського став його конфлікт

з М. Покровським під час Всесоюзної конференції істориків-марксистів. Джерело всіх помилок Яворського, як підкреслював на процесі «один з його критиків, полягало у тому, що він представляв історію України як особливий процес. І це дуже важливо для розуміння сутності розгортання офіційної дискредитації ідеї національної історії.

У розділі «Голод і згорання українізації» автор вводить до наукового обігу факти з недрукованої частини III Всеукраїнської партконференції липня 1932 р., розкриває діяльність сталінських уповноважених Молотова та Кагановича, які ретельно поширювали міф про «відсталість» комуністів України щодо хлібозаготівель, про діяльність саботажників-націоналістів. Сталін використав цей міф, щоб задумити українізацію та національно-самодіяльні течії партії на чолі з Миколою Скрипником. Тут, очевидно, було б корисно дати більше пояснень щодо причин всесоюзної чистки та репресій 32—33-х років в Україні в контексті праці Арча Геттія, який на основі аналізу Смоленського архіву зробив спробу довести, що рухомі сили чистки прийшли знизу. Та все ж нові документальні відкриття Юрія Шаповала демонструють — погляди Геттія та однодумців не відповідають дійсності.

Історія розшуку колишніх національних ухильників та перетворення їх у шпигунів, саботажників, зрадників тощо була б неповною без показу «ліквідації міфічної (в Радянському Союзі) Української Військової організації та її «лідера» О. Я. Шумського. Важливо, що в зв'язку з цим автор наводить протоколи допитів обвинувачених. Якщо Роберт Конквест свою книгу «Великий терор» розпочинає з убивства Кірова, після якого піднялася страхітлива хвиля арештів і розстрілів у Радянському Союзі, то у монографії Юрія Шаповала вбивство Кірова розглядається в середині книжки. І це глибоко символічно, адже великий терор в Україні тривав уже більшу частину десятиріччя. І ця подія, себто заоркестроване параноїдство режиму, була використана, щоб вщент знищити представників української інтелігенції, таких відомих письменників, як Дмитро Фальківський, Кость Буревій та ін. Автор має рацію, коли стверджує, що великий терор 37—38-х років був в Україні тільки продовженням терору попередніх років. Процес над колишніми боротьбістами у 1935 р. підготував ґрунт для політичного падіння Панаса Любченка у 1937 р. А це, в свою чергу, стало інтегральною частиною тотального розгрому керівних кадрів КП(б)У. Як доводить автор, навіть така всесоюзна риса радянського політичного життя, як боротьба з троцькізмом мала в Україні свою специфіку, офіційна ідеологія створила міфічний блок «троцькістсько-зінов'євського центру» з українськими націоналістами.

Не без цікавості можна прочитати у монографії авторську розповідь про В. О. Юринця — марксистського філософа, академіка, який протягом багатьох років був секретним співробітником НКВС. Цей затятий сексот був заарештований в 1937 р. Після того як він на допиті розповів про свою таємну діяльність на користь режиму, заарештували і його контролерів.

Щоб дати розгорнуту і повну картину сталінського періоду в Україні, автор останню частину своєї праці присвятив воєнним і повоєнним рокам і так званій «хрущовській відлизі». Наведені аналітичні матеріали про післявоєнну антисемітську кампанію (боротьба проти «безрідних космополітів», арешти єврейських письменників, знищення Антифашистського єврейського комітету тощо) становлять неабиякий інтерес для фахівців історії єврейства в радянській Україні.

Не можна не погодитись з висновком Ю. Шаповала, що аналіз подій 20—50-х років перетворення України на державну, політичну і духовну провінцію відбувалось не автоматично. Воно жорстоко і послідовно спрямовувалось центром. І хоч Сталін для цього використовував КП(б)У як основне знаряддя, це зовсім не означає, що не було

серед комуністів свідомих українців, які чесно намагалися відшукати будь-який синтез комуністичної ідеї з національним відродженням.

Книга Юрія Шаповала з'явилась у непростий для України період становлення державницького, політичного, економічного характеру. Навіть неозброєним оком помітні процеси духовної розгубленості, психологічного роздвоєння її громадян. Люди замислюються над своїм майбутнім і часто не бачать ніякої перспективи. І все ж такі книги, як ґрунтовне дослідження Юрія Шаповала, що стосується непростого історичного періоду, цінні саме тим, що розкривають і висвітлюють джерела багатьох проблем, які нині переживає Україна. І тому книга спрямована у перспективу. Вона буде корисна всім, хто цікавиться політичною історією України.

Дж. МЕЙС (США, Вашингтон)

Н. Якупов.

ТРАГЕДИЯ ПОЛКОВОДЦЕВ.

М.: Мысль, 1992.— 350 с.

В останні роки вийшло чимало досліджень, які дають певне уявлення про характер і суть сталінізму, побудованого на насильстві. Небачений за своїми масштабами терор проти свого народу, вчинений Сталіним та його оточенням, став предметом дослідження багатьох авторів, які на доступних на сьогодні архівних джерелах прагнуть висвітлити «білі плями» сімдесятирічної історії колишнього СРСР. Однією із спроб підняти завісу таємниці над деякими питаннями є праця Н. Якупова. Вона складається з нарисів про найвідоміших полководців, що стали жертвами репресій у передвоєнні роки. Нині відомо, що масовий терор проти командного складу РСЧА мав негативні політичні, військові й моральні наслідки.

Із списку джерел та літератури, вміщеного в книжці, видно, що Н. М. Якупов досить ґрунтовно опрацював фонди багатьох архівів, спогади, опубліковані документальні видання, історичні дослідження, матеріали преси.

Відкривається праця ґрунтовним нарисом «Культ особи Сталіна і трагедія Червоної армії». В ньому автор наголошує, що Сталін був особисто причетним до організації масових репресій, схвалював методи фізичного тиску на безпідставно заарештованих. В нарисі пояснюються й інші причини репресій у країні. Досить переконливо змальовується картина тогочасного стану суспільства, коли мусувалася сталінська теорія про закономірність загострення класової боротьби з просуванням до соціалізму, коли всі народи жили в системі «надзвичайності» і будь-який протест проти неї викликав гнів і обурення з боку їхнього «батька», який безапеляційно проголосив тезу, що репресії в період соціалістичного будівництва є необхідним елементом.

Чи були невдачі першого періоду війни неминучими, чи їх можна було уникнути? Чому СРСР виявився, по суті, невідповідним до відсічі агресії з боку гітлерівської Німеччини? Певною мірою відповідь на ці запитання міститься у названому нарисі, де подано обширний матеріал про репресії в передвоєнні роки у рядах Червоної армії. Автор цілком справедливо зазначає, що командно-адміністративна бюрократична система управління країною і народним господарством, абсолютний волюнтаризм Сталіна, масові репресії в армії ослабили командування Збройних Сил, створили атмосферу невпевненості й страху серед командирських кадрів, особливо вищого складу. Реальна